

कोरोना -19 व विविध क्षेत्रातील संधी आणि भारतीय जनगणना संबंधित घटकांचा भौगोलिक अभ्यास

प्रा.डॉ. भाऊसाहेब सोनाजी देवकर,

भूगोल विभाग,

संत रामदास महाविद्यालय, घनसावंगी

ता.घनसावंगी जि.जालना.

bhausdevkar@gmail.com,

Mob. 9011545547 / 9403449197

सारांश : (Abstract)

सन 2020 वर्षाच्या प्रारंभी वर्तमानपत्रांच्या पानांवर 2-4 ओळींत असणाऱ्या 'चीनमध्ये अज्ञात विषाणूचे आक्रमण' अशा बातम्या लगेचच मोठ्या होत फेब्रुवारी 2020 च्या महिन्यात जगभर 'हेडलाईन्स' बनल्या. 'हजारोंना लागण, शेकडो मृत्यू-जगभरात फैलाव' असे बातम्यांचे स्वरूप झाले. जगभरात दहशत-अविश्वास-गोंधळाचे वातावरण तयार झाले. आखाती देशांतून केरळमार्गे या विषाणूने भारतातही प्रवेश केला व मार्च 2020 महिन्याच्या मध्यापर्यंत चिंताजनक- रौद्ररूप धारण केले. इथेच भारतीय केंद्रिय नेतृत्वाने आपले 'वेगळे' पण, 'दूरदृष्टित्व' सिद्ध केले. तातडीच्या उपाययोजना तर आखल्याच त्याचबरोबर देशातील जनतेचे मानसिक सामर्थ्यही कायम उच्च पातळीवर, सकारात्मक ठेवण्यासाठी पावले उचलली. याचा परिणामही दिसून आला. देशातील स्थिती केव्हाही नियंत्रणाबाहेर गेली नाही. तसेच सामान्य जनतेची तीव्र संघर्षशक्ती, दुर्दम्य आशावाद, प्रयत्नवाद वाढीस लागला. यातून कोरोनाविरुद्धच्या लढ्यासाठी अनेक उपाय सुचवण्यात आले. देशासमोरील विविध समस्या सोडवून विविध क्षेत्रांत नवनव्या संधी शोधण्याचे प्रयत्न सुरु झाले.भारतात आर्थिक प्रगती ,विकास तसेच इतर प्रक्रिया गतिमान करण्यासाठी आपल्या देशात अनेक ठिकाणी प्रयत्न केले गेले.

बीज सज्ञा (key Words) : कोरोना -19 ,काळे वर्ष, अज्ञात विषाणूचे आक्रमण', भारतीय जनगणना, समस्या, नवनव्या संधी.

प्रस्तावना (Introduction) :

वर्ष 2020 ची नोंद जगाच्या इतिहासात एक 'काळे वर्ष' म्हणून झाली आहे. 'कोरोना-19' विषाणूच्या आक्रमणामुळे सारे जग एका महासंकटात सापडले होते. कोट्यवधी लोक बाधित, लाखोंचे मृत्यू, सारे जग 'लॉकडाऊन'च्या विळख्यात सापडले होते. देशांचे, राज्यांचे, गावांचे एवढेच नव्हे तर पार शेजाऱ्यांचेही एकमेकांशी संबंध थांबलेले होते. सगळीकडेच अविश्वासाचे वातावरण, साहजिकच सारीच जगरहाटी थांबलेली होती. प्रगतीचे-अर्थव्यवस्थेचे विकासाचे चक्र रुतलेले होते. त्यामुळे एकाहून एक तीव्र अडचणी वर येत असलेल्या आपण डोळ्यांनी पाहिल्या व अनुभवलेल्या आहेत. रोजगार प्रश्न, स्थलांतरितांचे प्रश्न, वाढत्या रुग्णसंख्येमुळे आरोग्यव्यवस्थेचे प्रश्न. एकापेक्षा एक भीषण समस्यां सारे जगच गडबडून गेलेले, भांबावून गेलेले होते.

अशा काळात भारताचे 'नेतृत्व' जगात उजवे ठरले. प्रसंगावधान, परिस्थितीचे योग्य आकलन व त्यानुसार आपल्या शक्तीनुसार तातडीच्या उपाययोजना यामुळे भारतातील स्थिती हाताबाहेर कधीच गेली नाही. साहजिकच प्रारंभीच्या भीतीच्या वातावरणातून इथली सामान्य जनताही लवकरच सावरली व विचारपूर्वक या संकटाला तोंड देण्यास सज्ज झाली. एवढेच नव्हे तर अशा भीषण संकटाच्या अंधःकारातही कुठेतरी 'संधीचे सोनेरी किरण' असणारच, अशा तीव्र आशावादी प्रयत्नवादी वृत्तीने कंबर कसून उभी ठाकली. संकटाचा सामना करण्यासाठी नवनवे अभिनव प्रयोग करण्यास सज्ज झाली.

अभ्यास क्षेत्र (Study Area) :

प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या अभ्यासा करिता अभ्यास क्षेत्र म्हणून जगातील विविध देशातील संदर्भ आणि संपूर्ण भारत देशाचा विचार करण्यात आलेला आहे. भारतीय मुख्य भूप्रदेशाचा अक्षवृत्तीय विस्तार 8°4' 28" उत्तर ते 37°6'53" उत्तर असा आहे. भारताचा अक्षवृत्तीय विस्तार 29°2' 25" इतका आहे. भारताचा रेखावृत्तीय विस्तार 68°7'33" पूर्व ते 97°24' 47" पूर्व इतका आहे. त्यानुसार भारताचा रेखावृत्तीय विस्तार 29° 17' 14" इतका आहे. प्रस्तुत शोध निबंधात भारतीय जनगणना आणि "कोरोना-19" संबंधित विविध घटना आणि भौगोलिक बाबींचा आढावा घेण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे (Objectives) :

'कोरोना' विषाणूच्या आक्रमणामुळे सारे जग एका महासंकटात सापडले होते. कोट्यवधी लोक बाधित, लाखोंचे मृत्यू, सारे जग 'लॉकडाऊन'च्या विळख्यात सापडले होते. यामुळे भारतीय जनगणना झाली नाही. या समस्येवर उपाय शोधण्यासाठी प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

1. 'कोरोना' विषाणूच्या प्रतिकूल परिणामामुळे देशांचे, राज्यांचे, गावांचे एवढेच नव्हे तर पार शेजाऱ्यांचेही एकमेकांशी संबंध थांबलेले होते. सगळीकडेच प्रमुख साधन संपत्ती आणि औषधी घटक यांचा जास्त वापर झाल्याने आर्थिक व सामाजिक पर्यावरणीय बिघाड झाला आहे. यांचा अभ्यास करणे.
2. भारतातील वाढती लोकसंख्या आणि "कोरोना-19" मुळे शहरी रोजगारांचा प्रश्न वाढून मानवाच्या हव्यासामुळे निसर्गाचा असमतोल झाला आहे. म्हणून भारतातील शहरे ग्रामीण भागांवर कसे अवलंबून आहेत यांचा अभ्यास करणे.
3. "कोरोना-19" व विविध क्षेत्रातील संधी आणि भारतीय जनगणना संबंधित घटकांचा भौगोलिक अभ्यास करणे.

गृहितके : (Hypothesis)

1. भीषण संकटाच्या अंधःकारातही कुठेतरी 'संधीचे सोनेरी किरण' शोधून, तीव्र आशावादी दृष्टीकोण अवलंबून प्रयत्नवादी वृत्तीने संकटाचा सामना करण्यासाठी नवनवे अभिनव प्रयोग करण्यास भारतीय प्रशासन व्यवस्था सज्ज झाली.
2. औद्योगिकीकरणामुळे शहरीकरण, लोकसंख्यात प्रचंड वाढ, लोकसंख्येचा विस्फोट यामुळे धान्य उत्पादन वाढविणे गरजेचे असते. जेणे करून महामारी व जागतिक संकटाच्या समयी उपयुक्त ठरेल.
3. 'कोरोना' विषाणूच्या आक्रमणामुळे स्मार्ट फोन, लॅपटॉप, संगणक, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, खेळणी, वाहने, संरक्षण क्षेत्रातील साहित्य, वैद्यकीय उपकरणे, औषधे हे सारे 'मेक इन इंडिया'ची संकल्पना फेकून देत 'मेड इन इंडिया'ची संकल्पना अंमलात आणायला हवी. या क्षेत्रात परकीय गुंतवणूक वाढेल.

माहिती स्रोत व संशोधन पद्धती (Research Methodology) :

प्रस्तुत शोध निबंधा करिता प्राथमिक व दुय्यम साधनसामग्री वर आधारित माहिती संकलित केलेली आहे. दुय्यम साधन सामग्रीत प्रकाशित अहवाल, संदर्भ पुस्तके, विविध टी व्ही. चॅनल वरील चर्चासत्रे, नियतकालिके व दर्जेदार मासिकात प्रसिद्ध झालेले लेख. वार्षिक शासकीय अहवाल, वेब जाळे (संकेत स्थल) इत्यादींचा संदर्भ साहित्य म्हणून वापर केलेला आहे. द्वितीयक सामग्रीच्या आधारित प्रस्तुत संशोधन निबंधात विश्लेषण करण्यात आलेले आहे. संशोधनातील निष्कर्ष हे उद्दिष्टावर आधारित असून विश्लेषण व निष्कर्ष यावरच काढलेले आहेत व त्यानुसार शिफारशी दिलेल्या आहेत.

विषय विवेचन (Subject Analysis) :-

वर्ष 2020 ची नोंद जगाच्या इतिहासात एक 'काळे वर्ष' म्हणून झाली आहे. 'कोरोना-19' विषाणूच्या आक्रमणामुळे सारे जग एका महासंकटात सापडले होते. कोट्यवधी लोक बाधित, लाखोंचे मृत्यू, सारे जग 'लॉकडाऊन'च्या विळख्यात सापडले होते. देशांचे, राज्यांचे, गावांचे एवढेच नव्हे तर पार शेजाऱ्यांचेही एकमेकांशी संबंध थांबलेले होते. सगळीकडेच अविश्वासाचे वातावरण, साहजिकच सारीच जगरहाटी थांबलेली होती. प्रगतीचे-अर्थव्यवस्थेचे विकासाचे चक्र रुतलेले होते. त्यामुळे एकाहून एक तीव्र अडचणी वर येत असलेल्या आपण डोळ्यांनी पाहिल्या व अनुभवलेल्या आहेत. रोजगार प्रश्न, स्थलांतरितांचे प्रश्न, वाढत्या रुग्णसंख्येमुळे आरोग्यव्यवस्थेचे प्रश्न. एकापेक्षा एक भीषण समस्यां सारे जगच गडबडून गेलेले, भांबावून गेलेले होते.

'कोरोना-19' संकटाचा मुकाबला करताना विविध क्षेत्रांत संधींचे नवनवे किरण आढळून आले आहेत. देशाच्या अर्थव्यवस्थेचे विकासाचे चक्र कायम गतिमान ठेवण्यासाठीच्या शोधलेल्या या संधींपैकी निवडक सोनेरी संधींची अंमलबजावणी महत्वपूर्ण ठरणार आहे.

'कोरोना-19' विषाणूच्या आक्रमणामुळे सारे जग एका महासंकटात सापडले होते. कोट्यवधी लोक बाधित, लाखोंचे मृत्यू, सारे जग 'लॉकडाऊन'च्या विळख्यात सापडले होते. यामुळे भारतीय जनगणना झाली नाही. 'कोरोना' विषाणूच्या प्रतिकूल परिणामामुळे देशांचे, राज्यांचे, गावांचे एवढेच नव्हे तर पार शेजाऱ्यांचेही एकमेकांशी संबंध थांबलेले होते. सगळीकडेच प्रमुख साधन संपत्ती आणि औषधी घटक यांचा जास्त वापर झाल्याने आर्थिक व सामाजिक पर्यावरणीय बिघाड झाला आहे. भारतातील वाढती लोकसंख्या आणि कोरोना -19 मुळे शहरी रोजगारांचा प्रश्न वाढून मानवाच्या हव्यासामुळे निसर्गाचा असमतोल झाला आहे. म्हणून भारतातील शहरे बहुतांशी ग्रामीण भागांवर अवलंबून आहेत.

• "कोरोना-19" आणि विविध क्षेत्रांतील संधी:

कोरोनाच्या जागतिक संकटामुळे शाळा बंद केलेल्या होत्या. शाळा सुरु करण्याजोगी परिस्थिती निर्माण झाली तेव्हा शाळा सुरु झाल्या तरी, सामाजिक अंतराचे नियम पाळून शाळा पूर्ववत चालवता येतील का, हेही सांगता येणे कठीण होते. सरकारने शाळा 'ऑनलाईन' सुरु करायला परवानगी दिली होती. अनेक शाळांनी कोणत्या ना कोणत्या पद्धतीचे, ऑनलाईन उपक्रम सुरु देखील केले आहेत. पण, या सान्याची पुढील दिशा काय असेल? याचा विचार गांभीर्याने करायला हवा. आपल्याकडे मोबाईल, लॅपटॉप अशी उपकरणे वापरून, आपण अनेक गोष्टी करतो. पण या माध्यमांचा वापर करून शाळा किंवा कोणत्याही प्रकारचे शैक्षणिक उपक्रम चालवणे, हे आपल्यासाठी पूर्णपणे नवीन आहे.

कोरोनामुळे लादल्या गेलेल्या सक्तीच्या सुटीमुळे हे ऑनलाईन माध्यम एकाएकीच आपल्या गळ्यात पडले. पण या ऑनलाईन शिक्षणाची आजची परिस्थिती काय आहे? त्यासाठी कोणते पर्याय उपलब्ध आहेत? ते आज कोणत्या प्रकारे वापरले जात आहेत? या सगळ्याचे भविष्य काय असेल? या प्रश्नांचा उहापोह करताना, सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे या सान्यातून आपल्याला नक्की काय साध्य करायचे आहे? ते समजून घ्यायला हवे. ऑनलाईन आणि ऑफलाईन यांचे सुयोग्य मिश्रण असलेली 'संमिश्र शिक्षण पद्धत' (Blended Learning) ही भविष्यातील महत्त्वाची शिक्षण पद्धत ठरेल.

'कोरोना' संकटाचा मुकाबला करताना विविध क्षेत्रांत संधीं आढळून येतात. देशाच्या अर्थव्यवस्थेचे विकासाचे चक्र कायम गतिमान ठेवण्यासाठीच्या शोधलेल्या या संधींपैकी निवडक सोनेरी संधीं खालील प्रमाणे:

1) कृषीविषयक संधी :

ग्राहक-शेतकरी यांच्यात सरळ संबंध स्थापणे गरजेचे झाले. कोरोना काळातील शेतकरी व मोठ्या निवासी सोसायटी यांचे संबंध कायमस्वरूपी करणे गरजेचे वाटते. शक्य, व्यवस्थित नियोजन करून वॉर्ड-वॉर्डत शेतकरी बाजारांची उभारणी करणे. ग्रामीण युवकांचे कष्ट, शहरी युवकांचे पैसे, तंत्रज्ञान व वितरण व्यवस्था यांच्या समन्वयाने गावोगावी शेतमाल प्रक्रिया उद्योग उभारणे सोयीचे झाले आहे. शेतकर्याला राष्ट्रीय उत्पन्नाचा थेट भागीदार करून घेणे व इंच न इंच जमिनीला लागवडीखाली

आणण्यासाठी प्रयत्न करणे सुरू झालेले आहे. कृषी उत्पादनांचा दर्जा निर्यातीसाठी अनुकूल करण्यावर भर देणे. प्रत्येक शेतकरी 'विज्ञान साक्षर' करणे. नाशवंत माल साठवणूक व वितरण यासाठी दर काही अंतरावर सोयी उभारणे. कृषी उद्योगांना बळकटी आणण्यासाठी विविध कार्यक्रमांनिमित्त अशा उत्पादनांच्या वितरण विक्रीसाठी संधी निर्माण करणे. या सर्व बाबी सुरू झालेल्या आहेत.

2) मेड इन इंडिया :

'कोरोना' विषाणूच्या आक्रमणामुळे सारे जग एका महासंकटात सापडले होते. कोट्यवधी लोक बाधित होऊन, लाखोंचे मृत्यू झाले, सारे जग 'लॉकडाऊन'च्या विळख्यात सापडले होते. यामुळे भारतीय जनगणना झाली नाही. यामध्येच "वर्क फॉर्म होम" सुरू झाले. याकरिता स्मार्ट फोन, लॅपटॉप, संगणक, इलेक्ट्रॉनिक वस्तू, खेळणी, वाहने, संरक्षण क्षेत्रातील साहित्य, वैद्यकीय उपकरणे, औषधे हे सारे दैनंदिन वापरात येऊ लागले. याकरिता आपल्या देशात 'मेड इन इंडिया'ची संकल्पना फेकून देत 'मेड इन इंडिया'ची संकल्पना अंमलात आणायला हवी. या क्षेत्रात परकीय गुंतवणूक वाढेल. स्वदेशी जनतेने स्वदेशी वस्तूंचा वापर करायला हवा. स्वदेशी मालाला मागणी वाढल्यास स्वदेशी उद्योग आणि लघुउद्योग, कुटिरोद्योगाला आर्थिक पाठबळ मिळेल. शहरी व ग्रामीण भागातील क्षेत्रात लाखो रोजगारांची निर्मिती होईल.

3) ग्रामस्वराज्य आणि ग्रामस्वावलंबन स्वयंपूर्ण आत्मनिर्भर :

स्वयंपूर्ण आत्मनिर्भर गावांची संकल्पना साकार होण्यासाठी पाणी फाऊंडेशन, तरुण भारत संघ यासह विविध स्वयंसेवी संस्थानी यशस्वी केलेल्या जलसंधारण, जलसंरक्षण यांच्या यशस्वी प्रयोगांची उपयोगिता प्रत्यक्षात झाली. प्रत्येक गावात वनराई, देवराई, फळबागा, सेंद्रियशेती अशी व्यापक उपाययोजना राबवायला हवी. सामुहिक श्रमशक्तीद्वारे होणाऱ्या या विकास कार्यात सहभागी होणाऱ्या श्रमिकांना केंद्र आणि राज्य सरकारांनी मजुरी दिल्यास, कोरोनामुळे निर्माण झालेल्या अस्थायी मजुरांच्या रोजगाराची समस्या सुटेल. ग्रामीण भागातील हस्तकला, हस्तशिल्प यांना प्रोत्साहन देता येईल. पारंपारिक वस्त्रकलेचा वारसा जपता येईल.

4) आत्मनिर्भर शेती आणि तंत्रज्ञान :

गेल्या काही वर्षात हरितक्रांती यशस्वी करताना संकरित बियाणे, रासायनिक खते, बी. टी. तंत्रज्ञानाधारित बियाणे यांचा वापर सार्वत्रिक झाला. त्यामुळे जमिनीचा कस गेला. कृषी उत्पादनांचा खर्च वाढला, पर्यावरणाचा न्हास झाला. भारतीय शेती आणि शेतकरी यांचे परावलंबन वाढले. आता भारतीय शेती आत्मनिर्भर होण्यासाठी, सेंद्रिय शेती होण्यासाठी पारंपारिक बियाणांचा वापर पुन्हा सुरू करायला हवा. त्यासाठी भारतीय कृषीतंत्रज्ञान अधिक विकसित करायला हवे. आधुनिक तंत्रज्ञानाद्वारे कृषीक्रांती घडविता येते. त्यासाठी शेतकऱ्यांना वैज्ञानिक साक्षर करायला हवे.

5) कृषी प्रक्रिया उद्योग :

ग्रामीण भागात, कृषीप्रक्रिया उद्योग उभे रहायला हवेत. पालेभाज्या, फळे यांच्या साठवणीसाठी शीतगृहाची सुविधा आणि शेती मालाला वाजवी भाव मिळण्यासाठी ग्राहक आणि शेतकरी यांच्यात साखळी निर्माण करायला हवी. प्रत्येक तालुक्याच्या आणि जिल्ह्याच्या ठिकाणी सरकारने शेती-शेतकरी मॉल्स उभे करायला हवेत.

6) पर्यावरणाचे संरक्षण :

सध्याकालीन स्थितीत नैसर्गिक पर्यावरण प्रतिकूल बनलेले असल्यामुळे सौर आणि पवन ऊर्जेला प्रोत्साहन दिले जाऊन आज भारतातील विविध भागात सौर ऊर्जा प्रकल्प तयार झालेले आहेत तसेच अनेक ग्रामीण भागात विविध पडीक शेट जमीन लीज वर घेऊन सौर प्रकल्पाचे काम सुरू आहे. याबरोबरच नद्यांचे शुद्धीकरण करून शहरे, उद्योगांचे प्रदूषित पाणी शुद्ध करून शेतीला द्यायला हवे. हवेचे प्रदूषण रोखण्यासाठी सार्वजनिक समूह भावनेतून पर्यावरणीय समतोल राखायला पाहिजे.

7) पर्यटनसेवा :

देशातील प्रत्येक गाव हे एक जागतिक पर्यटनक्षेत्र व्हावे, यासाठी ग्रामीण वैशिष्ट्ये, मठमंदिरे, बारव, धर्मस्थळे, अपारंपारिक उर्जाकेंद्रे, किल्ले, वाडे, नदीनाले, शिल्पे, समुद्रकिनारे, जंगले, फुलांच्या प्रचंड बागा, रांगडे खेळ, खाद्यसंस्कृती, कपडे, यांचा कलापूर्ण विकास करावा. भारताला जागतिक पातळीवर स्थान द्यावे. यासाठी प्रशिक्षणसंस्था काढून, प्रशिक्षित युवक, युवती गाईड्स, पर्यटन क्षेत्राला आवश्यक पायाभूत सुविधा, आरामगृहे, दळणवळण सुविधा, निवासी संकुले, यांचा मास्टरप्लॅन प्रत्येक तालुक्याचा केल्यास पुढील पाच वर्षात, ग्रामीण भागातील शेती सुरक्षित ठेऊन सुद्धा, देश पर्यटनातून मोठे रोजगार निर्माण करेल. देशाच्या अर्थव्यवस्थेला मोठा हातभार लागेल. ग्राम संपन्न झाला तर देशही संपन्न होईल. ग्राम, शेती, पशुधन, श्रीक्षेत्रे, धर्मस्थळे ही आपली शक्ती आहे. त्याला आधुनिक तंत्रज्ञानाची जोड दिल्यास यश नक्की मिळेल. तसेच ग्रामीण भागातील युवकांना रोजगार मिळेल.

• इतर क्षेत्रातील संधी :

1) मॅन्युफॅक्चरिंग:

अनेक मल्टिनॅशनल कंपन्यांचे कारखाने अर्थात मॅन्युफॅक्चरिंग युनिट्स चीनमध्ये आहेत. यातील बऱ्याच कंपन्या तिथून निघून इतर देशात मॅन्युफॅक्चरिंग युनिट्स स्थलांतरीत करण्याच्या तयारीत आहेत. ही एक सर्वात मोठी संधी भारतासाठी आहे. परंतु ही गोष्ट प्रॅक्टिकली तेवढी सोपी नाही. चीन ज्या दरात, जी क्वालिटी देत होता त्याच्याजवळ पोहोचणं, तसंच सरकारी पातळीवर सर्व प्रकारच्या परवानग्या आणि अनुकूल वातावरण मिळणं कठीण आहे. हे सर्व जुळून आले तर यासारखी व्यापक संधी कोणती नसेल.

2) कृषी उत्पादन:

अर्थात शेतमाल चीनमधून फक्त मॅन्युफॅक्चर केलेल्या वस्तूच निर्यात होतात असं नाही तर शेतातील उत्पादन निर्यात करण्यातही चीन अग्रगण्य आहे. उदाहरण : जगातील सर्वात जास्त लसूण निर्यात करणारा देश हा चीन आहे. (जगातील एकूण निर्यातीच्या 66.8 % - 1.4 बिलियन डॉलर्स). बरेचसे निर्यातदारदेखील चीनकडून लसूण घेऊन परस्पर इतर देशांना विकतात. भारतात लसूण उत्पादन होत नाही असे नाही परंतु जे आयात करणारे देश आहेत त्यांच्या आवश्यक अशा सर्व गुणवत्ता निकषानुसार चीन उत्पादन करतो. भारतात या निकषांचा व्यवस्थित अभ्यास केला गेला आणि त्याप्रमाणे लसूण या पिकाचे उत्पादन घेतले गेले तर यात मोठी निर्यात संधी आहे. लसूण या पिकाबरोबरच कापूस निर्यातीतही प्रथम क्रमांकावर चीनच आहे. (एकूण निर्यातीच्या 26.6 % - 14.1 बिलियन डॉलर्स) तर भारत जगात तिसऱ्या क्रमांकावर आहे. (11.8 %, 6.3 बिलियन डॉलर्स) तिथेही नक्कीच सोनेरी संधी आहे.

3) ॲप डेव्हलपमेंट :

वर उल्लेख केलेल्या दोन्हीही संधी या थोड्या प्रमाणात आपल्या हातात नसलेल्या गोष्टींवर आधारित आहेत. म्हणजे सरकारी परवानगी, अनुकूलता इत्यादी. परंतु 'ॲप डेव्हलपमेंट' ही एक सॉफ्टवेअर क्षेत्रातील अशी संधी आहे जिथे त्वरित अंमलबजावणी आणि त्वरित फायदा होऊ शकतो. चीनवर बहिष्कार म्हणून टिकटॉक, झूम तसेच कॅमस्कॅनर, यासारखे ॲप (मोबाईलमधील कॅमेराने कागदपत्र स्कॅन करणारे) भारताने बनवले तर विश्वासाहतेच्या निकषावर खूप लवकर प्रसिद्ध होऊ शकेल. सध्या या ॲपला पर्यायी जे ॲप्स आहेत, त्यांची क्वालिटी कॅमस्कॅनरच्या बरोबरीची नाही. कागदपत्रांचे काढलेले फोटो वाचायला सुलभ व्हावेत असे कॉन्ट्रास्ट एडिट करणे, तसेच पीडीएफ आणि जेपीजी अशा दोन्ही फॉर्मॅटमध्ये कागदपत्र पाठवण्याची सुविधा ही या ॲपची वैशिष्ट्ये आहेत. हे लक्षात ठेवून भारतात असे ॲप बनवल्यास नक्कीच फायदा होईल. तर अशा प्रकारे या वेगवेगळ्या संधी उपलब्ध आहेत.

• “कोरोना-19” आणि भारतीय जनगणना:

भारतात दर दहा वर्षांनी होणारी देशाची जनगणना यावेळी 'इलेक्ट्रॉनिक जनगणना' (ई सेन्सस) असेल, असे जाहीर झाले आहे. सन 2021 मध्ये कोरोनामुळे जनगणना होऊ शकली नव्हती. आता ती आधुनिक पद्धतीने करण्याचे सरकारने ठरवले आहे. ही जनगणना मुख्यत्वे मोबाइलद्वारे होईल. देशातील

50 टक्के जनतेकडे मोबाइलवर आलेल्या प्रश्नावलीस अचूक प्रतिसाद देण्याची क्षमता आहे, असा दावा केला जात आहे. ही जनगणना अधिक शास्त्रीय, नेमकी आणि बहुआयामी असेल. आगामी जनगणना आधुनिक तंत्रज्ञानाद्वारे होईल. ती 100 टक्के अचूक असेल. त्याआधारे देशाचा आगामी 25 वर्षांची वाटचाल निश्चित करण्यास मदत होईल, असेही सरकारचे म्हणणे आहे. कागदावरील जनगणना थांबवून, इलेक्ट्रॉनिक जनगणना करण्याचा हा निर्णय ऐतिहासिक आहे. ती थोडी क्लिष्ट असेल. परंतु योग्यरित्या केल्यास ती सर्वात सोपी सिद्ध होईल.

• **जनगणना म्हणजे काय?:**

संयुक्त राष्ट्र संघटनेच्या आधुनिक जनगणनेच्या व्याख्येनुसार 'जनगणना म्हणजे विशिष्ट काळी एखाद्या राष्ट्रातील किंवा प्रदेशातील सर्व लोकांबद्दलची जनसांख्यिकीय, आर्थिक व सामाजिक आकडेवारी गोळा करून, तिचे योग्य संकलन करून तिला प्रसिद्धी देण्याची संपूर्ण प्रक्रिया. जनगणनेच्या सहा वैशिष्ट्यांवर संयुक्त राष्ट्र संघटनेने भर दिला आहे : 1) जनगणनेस समस्त राष्ट्राचा पाठिंबा हवा. 2) तिचे क्षेत्र निश्चित असावे. 3) त्या क्षेत्रातील सर्व व्यक्तींचा त्यात समावेश असायला हवा. 4) त्यात गोळा केलेली माहिती विशिष्ट कालखंडातील असायला हवी. 5) प्रत्येक व्यक्तीविषयी स्वतंत्र माहिती नमूद केली पाहिजे. 6) गोळा केलेली माहिती प्रसिद्ध झाली पाहिजे.

• **जनगणनेचा जागतिक इतिहास:**

लोकसंख्या मोजणीची प्रथा शासनव्यवस्था स्थापने इतकीच जुनी आहे. इजिप्शियन, ग्रीक, रोमन, हिब्रू, पर्शियनांनी लोकसंख्येची मोजणी वेळोवेळी केल्याचा इतिहास आहे. चीन-जपानमध्येही पुरातन काळापासून अशी मोजणी होत असे. संबंध शहराची लोकसंख्या मोजण्यास युरोपीय देशांत पंधराव्या व सोळाव्या शतकांत सुरुवात झाली. आपल्याकडे तत्कालीन मद्रास शहराची (चेन्नई) अशी जनगणना सन 1687 मध्ये झाल्याचे नमूद आहे. नंतर राष्ट्रीय जनगणना सुरू झाली. स्वीडनमधील पहिली जनगणना सन 1750 मध्ये झाली. अमेरिकेच्या संयुक्त संस्थानांत सन 1790 पासून व ग्रेट ब्रिटनमध्ये सन 1801 पासून दर दहा वर्षांनी जनगणना घेण्यात येतात. काही राष्ट्रे जनगणना दर पाच वर्षांनी घेतात, हे काम बरेच खार्चिक असल्याने बहुतेक राष्ट्रांत दर दहा वर्षांनी जनगणना केली जाते.

• **भारतात कधीपासून सुरुवात?:**

भारतात सन 1830 मध्ये ढाका येथे हेन्री वॉल्टर यांनी पहिली जनगणना केली. त्यानंतर देशभरात सन 1865 ते 1872 दरम्यान तत्कालीन पद्धतीने जनगणना करण्यात आल्या. मात्र सन 1872 पर्यंत त्यामध्ये अधिक सुधारणाही झाल्या. त्यामुळे सन 1872 हे भारतीय जनगणनेचे पहिले वर्ष मानतात. त्यानंतर सन 1881 पासून दर दहा वर्षांनी जनगणना घेण्यात आल्या. आता या सन 1948 च्या जनगणना कायदानुसार जनगणना होतात. देशात अखेरची जनगणना सन 2011 ला झाली. सन 2021 मध्ये होणारी जनगणना 'कोविड-19' च्या महासाथीमुळे स्थगित करण्यात आली होती. सन 2021 ची जनगणना सन 1872 पासूनची पंधरावी जनगणना होती. स्वातंत्र्यानंतरची ती सातवी जनगणना होती.

• **ई-जनगणना कशी असणार? :**

ई-जनगणनेसाठी नवी संगणकप्रणाली (सॉफ्टवेअर) सरकार विकसित करत आहे. त्याद्वारे केलेले ऑनलाइन मोबाइलमध्ये घेतल्यावर त्यात जनगणनेसाठी आवश्यक माहिती नागरिकांना भरता येईल. या जनगणनेत जन्माबरोबर व्यक्तीचे नाव नोंदवले जाईल. जेव्हा ती व्यक्ती 18 वर्षांची होईल, तेव्हा त्याचे नाव मतदारयादीत समाविष्ट केले जाईल. जेव्हा त्या व्यक्तीचा मृत्यू होईल तेव्हा ते नाव वगळले जाईल. थोडक्यात, देशातील प्रत्येक नागरिकाच्या जन्म आणि मृत्यू नोंदणी जनगणनेच्या नोंदीशी जोडली जाणार आहे. या जनगणनेत लोकसंख्याशास्त्रीय बदल, आर्थिक स्थितीचे मूल्यांकन, विकासाच्या निकषानुसार मागास राहिलेले भाग, जीवनशैली, सांस्कृतिक, भाषिक व सामाजिक बदलांची अचूक नोंद असेल. तसेच साक्षरता व शिक्षणाचे प्रमाण, निवास-त्यासाठीच्या गरजेच्या वस्तू, शहरीकरण, प्रजननक्षमता, मृत्यूदर, अनुसूचित जाती व जमातींची माहिती, धर्म, स्थलांतर आदींची माहिती 'ई जनगणने'त अचूक नोंदली जाईल.

• **जनगणना नियमांत थोडे बदल :**

संगणक किंवा मोबाइलद्वारे इलेक्ट्रॉनिक पद्धतीने स्वगणना करण्यासाठी गेल्या महिन्यात सरकारने जनगणना नियम व राष्ट्रीय जनगणना नोंदपद्धतीत बदल केले आहेत. गृह मंत्रालयाच्या माहितीनुसार आता एखाद्या भागात सहा महिन्यांपासून राहणाऱ्यांना किंवा आगामी सहा महिने त्याच भागात राहू इच्छिणाऱ्यांना 'नेहमीचे रहिवासी' म्हणून नोंदवण्यात येणार आहे. सरकारने राजपत्र अधिसूचनेद्वारे जनगणना नियमांत बदल करीत त्यात 'इलेक्ट्रॉनिक फॉर्म' आणि 'स्वगणने'ची तरतूद केली आहे. ही दुरुस्ती जनगणना नियमांत दुसऱ्या नियमातील 'सी' उपकलमात केली आहे.

निष्कर्ष (Conclusion) :

कोरोनाच्या जागतिक संकटामुळे शाळा बंद केलेल्या होत्या.शाळा सुरु करण्याजोगी परिस्थिती निर्माण झाली तेव्हा शाळा सुरु झाल्या तरी, सामाजिक अंतराचे नियम पाळून शाळा पूर्ववत चालवता येतील का, हेही सांगता येणे कठीण होते. सरकारने शाळा 'ऑनलाईन' सुरु करायला परवानगी दिली होती. अनेक शाळांनी कोणत्या ना कोणत्या पद्धतीचे, ऑनलाईन उपक्रम सुरु देखील केले आहेत. पण, या साऱ्याची पुढील दिशा काय असेल? याचा विचार गांभीर्याने करायला हवा.

चीनने जागतिक बाजारपेठ कष्ट आणि संकल्प याद्वारे काबीज केली आहे. जगात भारत मनुष्यबळ, निसर्ग समृद्धी, राजकीय इच्छाशक्ती, पायाभूत सुविधा यांनी चीनपेक्षा परिपूर्ण आहे. फक्त जीवघेण्या स्पर्धात्मक साहसाची व व्यावसायिक धूर्तपणाची आवश्यकता आहे.जगात चीनची प्रतिमा व विश्वास घसरणीला लागला आहे, तर जग भारताला महाशक्ती म्हणून सन्मान देत आहे. चीन जगाच्या जशा सर्व गरजा भागवतो, तसे भारताने पूर्ण व्यावसायिक होऊन, चीनची जागा घेणे हे आता अनिवार्य आहे. सर्व प्रकारचे तंत्रज्ञान व मनुष्यबळ आपल्याकडे आहे. प्रत्येक हाताला काम देणे शक्य आहे. गाड्या, मशिनरी, फर्निचर, कापड, खेळणी, औषधे हे सर्व आपण चीनपेक्षा उत्तम देणे गरजेचे आहे. त्यासाठी प्रशिक्षण महत्वाचे. जागतिक बाजारपेठ मिळवणे हे सरकारचे व मोठ्या आस्थापनांचे विषय आहेत. दर्जा, किंमत, वेळेत तत्परता, पारदर्शकता, यांची सांगड अशक्य नाही. मागणी तसा हवा तोच पुरवठा व अल्प नफा याने जग सध्या शक्य आहे.तंत्रशिक्षण, कौशल्यविकास, प्रामाणिकपणा, सेवाभाव, भ्रष्टाचारमुक्त धोरणे, विजिगिषु वृत्ती, राष्ट्रप्रेम हे गुण सर्वांमध्ये ठासून भरावे लागतील, गरज आहे ती सुवर्णसंधी देण्याघेण्याची, संपत्तीचे विधायक वाटप करण्याची. टाचणीपासून विमानापर्यंत सर्व आपण स्वस्तात जगाला देऊ शकतो.

भारतात ब्रिटीशपूर्व काळात बोटी बांधणे, कापडउद्योग, मसाल्याचे पदार्थ, धान्य, रसायनशास्त्र, वास्तुशास्त्र ते धर्मज्ञान, संस्कृती हे ज्ञान आपण जगाला देत होतो. व्यापार व सभ्यता ही भारताची जगाला पुरातन देणगी आहे. जागतिक तोडीचे नैतिक अधिष्ठान आपल्याकडे निश्चित आहे. पारतंत्र्यात गुलामीमुळे आपण आत्मविस्मृतीच्या कोशात गेलो.

भारतात जनगणेशी संबंधित विविध संस्था असतील. त्यात पत्ता बदलासारख्या नोंदी अधिक सुगम करण्यात येतील. मोबाइलद्वारे स्वगणनेची प्रक्रिया उपलब्ध असली तरी जनगणना मोजणी अधिकारी घरोघरी जाऊन जनगणनेसंबंधीची माहिती घेणारच आहेत. मात्र, आता या अधिकाऱ्यांकडे टॅबलेट, स्मार्ट फोन असतील. त्याद्वारे ते आपण दिलेल्या माहितीचे संकलन करतील. ही माहिती थेट पोर्टलवर संग्रहित केली जाईल. 'ई जनगणने'विषयी मा. अमित शहा यांनी सप्टेंबर 2020 मध्ये सर्वप्रथम माहिती दिली होती. अर्थमंत्री मा. निर्मला सीतारामन यांनी त्यासाठी तीन हजार 786 कोटींची तरतूद अर्थसंकल्पात केली आहे.

शिफारशी (Recomndation) :

- आज भारतीय स्वातंत्र्याला 75 वर्षे झाले आहेत तरीही यामध्ये प्रामुख्याने ग्रामीण विकास व कृषी क्षेत्राशी संबंधित अनेक योजना राबवताना फार मोठी कसरत करावी लागते.म्हणून आर्थिक दृष्ट्या सर्व सामान्य जनतेच्या उन्नतीसाठी नीती आयोगांच्या माध्यमातून सर्वत्र समान निधीचे वितरण करून विकास करणे गरजेचे आहे.

- भारत देशातील वाढत्या लोकसंख्येमुळे कृषी उत्पादनाची पातळी उच्च दराने वाढविणे तसेच कृषि क्षेत्राची उत्पादकता वाढविणे हे ग्रामीण भागातील आर्थिक विकासासाठी अनिवार्य आहे.
- अनेक शाळांनी कोणत्या ना कोणत्या पद्धतीचे, ऑनलाईन उपक्रम सुरु केले होते .परंतु शैक्षणिक फीस कमी केलेली नव्हती .याचा विचार गांभीर्याने करायला हवा.
- भारतातील सर्व लोकांबद्दलची जनसांख्यिकीय, आर्थिक व सामाजिक आकडेवारी गोळा करण्याकरिता जात निहाय जनगणना करून तिचे योग्य संकलन करून ,प्रसिद्धी आर्थिक विकासाच्या योजना राबविणे गरजेचे आहे.
- चीनने जागतिक बाजारपेठ कष्ट आणि संकल्प याद्वारे काबीज केली आहे .जगात भारत मनुष्यबळ, निसर्ग समृद्धी, राजकीय इच्छाशक्ती, पायाभूत सुविधा यांनी चीनपेक्षा परिपूर्ण आहे . फक्त जीवघेण्या स्पर्धात्मक साहसाची व व्यावसायिक धूर्तपणाची आवश्यकता आहे.

संदर्भ (Reference) :

- 1) लोकसंख्या भूगोल - डॉ.विठ्ठल घारापुरे , पिंपळापुरे अँड कंपनी नागपूर.
- 2) महाराष्ट्राचा भूगोल – प्रा. के. ए खतीब, के सागर पब्लिकेशन पुणे, तृतीय आवृत्ती 2019.
- 3) भारताचा भूगोल –डॉ. जयकुमार मगर, विद्या प्रकाशन नागपूर,प्रथम आवृत्ती - 2001.
- 4) Population Geography - Siya Ram Sharma,Murari Lal Sons Publication,New Delhi -2008
- 5) भूगोलशास्त्रातील संशोधन पद्धती - (२००७) श्रीकांत कार्लेकर, मोहन काळे, डायमंड पब्लिकेशन्स पुणे.
- 6) लोकसंख्या भूगोल: Population Geography (Marathi Edition) Kindle Edition By- डॉ. अनिल लांडगे , डॉ. राजेंद्र पवार & 2 More
Format: Kindle Edition Asin : B08H2JTX2H Publisher : Atharva Publication;
1st Edition (30 August 2020)
- 7) आर्थिक भूगोल - प्रा.डॉ.के.ए.खतीब.
- 8) <https://Maharashtra.gov.in>
- 9) <https://cza.nic.in>
- 10) <https://rural.nic.in>
- 11) <https://agricoop.ac.in/>
- 12) www.cidointia.com
- 13) <http://www.worldstopexports.com>
- 14) **विविध वर्तमान पत्र:** 1) दैनिक दिव्य मराठी 2) दैनिक लोकसत्ता 3) दैनिक भास्कर 4) दैनिक महाराष्ट्र टाइम्स 5) दैनिक लोकमत 6) दैनिक पुढारी 7) दैनिक सकाळ 8) दैनिक देशोन्नती 9) दैनिक पुण्यनगरी 10) दैनिक सामना